

**6D040600-Режиссуралық мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған
Абишев Серик Ержановичтің «Тәуелсіз кино» қазіргі қазақ
көркемфильміндегі баламалы үрдіс ретінде (1988-2019)» докторлық
диссертациясының мәтініне
АНДАТПА**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі

«Тәуелсіз кино» - АҚШ кинематографиясында өз атауы мен анықтамасын алған қозғалыс, басқа елдерде танымал бола тұра кинематографияның түпнұсқа ұлттық мектептерінің (Польша киносы, Чехословакия киносы, Венгрия киносы, Жапония киносы, Қытай және т.б.) дамуы мен қалыптасуын жаңдандырды. Коммерциялық өнімге қарама-қарсы пайда болған американдық студия жүйесі пайда болғаннан бері басталған тәуелсіз кинематографияның эволюциясы жаңа бейнелеу әдістері мен кино тілінің тәсілдерін қолдана отырып, балама тенденцияның маңызды мысалы бола алды.

Қазақ көркемфильм кинематографиясын дамытудың ерекшелігі тәуелсіз кино қозғалысын дамыту процесінің бүгінгі күні өзіндік тарихы, айрықша ерекшеліктері бар екендігін және кино өндірісіне, кино тіліне, шындықты көрсетудің авторлық тәсілдеріне деген көзқарастың өзгеруіне әсер ететіндігін көрсетеді. Сонымен қатар, Қазақстанның тәуелсіз киносы әлемдік кино кеңістігінде танылатын Ұлттық кинематографиялық стильді қалыптастыруда басқа елдердегідей рөл атқарады.

Соңғы жылдардағы қазақ киносындағы үдерістер-кинофестивальдар, дөңгелек үстелдер, форумдар, киноклубтар, конференциялар режиссерлердің өндіріс мәселелерінде де, фильмнің бейнелеу-мазмұндық түрінде де жаңару қажеттілігін сезінетіндігін айқын көрсетеді.

Бұл зерттеудің маңыздылығы оның шенберінде алғаш рет зерттеудегі тәуелсіз қазақ киносына кешенді талдау (бағыттар мен фильмдерді талдау), сондай-ақ автордың тәуелсіз кинематографистердің «партизандық қозғалысының» продюсері, режиссері және тең авторы ретіндегі өзіндік жұмыс тәжірибесіне отырып, практикалық негізде жүргізуінде жатыр.

Осылайша, жұмыстың өзектілігі елеулі сапалық және сандық көрсеткіштерге қол жеткізген құбылыс ретінде Қазақстанның аз бюджетті тәуелсіз кино құбылысын зерделеудің шұғыл қажеттілігінде жатыр.

Тәуелсіздіктің өткен онжылдықтарында Қазақстанның киноиндустриясы шығармашылық ізденіс тұрғысынан да, кино өндірісінің үstem фарватерінен бөлек автономды өмір сүру тұрғысынан да өміршең ағымды қалыптастыра алды. Қазіргі кезеңдегі тәуелсіз кинематография негізінен 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басындағы алғашқы жеке (кооперативті) студиялардың арқасында қалыптасты және бұл байланыс бүгінде айқын, бірақ егжей-тегжейлі ғылыми зерттеуді қажет етеді.

Қазіргі тәуелсіз киноның жетістіктері, оның проблемалары сияқты, жоғарыда аталған кезеңнен бастау алады, бұл бағыт үшін негативті

тенденциялардың пайда болуын болдырмау үшін себеп-салдарлық байланысқа мұқият назар аударуды қажет етеді.

Қазақстанның тәуелсіз кинематографы бүгінде терең ұлттық және жалпы әлемдік мәдени және кинематографиялық контекстпен тығыз байланыста дамып келеді, бұл оны тарихи және көркемдік құндылық тұрғысынан талдау мәселесін түбегейлі маңызды етеді.

Қазақстанның тәуелсіз киносы өзінің өндірістік және дистрибуторлық аспаптарын дамыта отырып, бүгінде қатар өмір сүріп қана қоймай, ресми киноөндіріс құрылымдарымен мезгіл сайын коллаборацияға түседі, бұл көркемдік құндылығы мен рентабельділігі тұрғысынан мұқият талдауды қажет ететін ерекше киноөнімнің пайда болуына әкеледі.

Қазақстанның қазіргі заманғы тәуелсіз кинематографы үш (жиі бір-бірін жоққа шығаратын) бағытта табысты дамуда: жаппай көрермендік, таза әлеуметтік және авторлық, бұл тұтастай алғанда процесті барынша толық түсіну үшін олардың әрқайсысының негізгі сипаттамалары мен тенденцияларын егжей-тегжейлі зерттеуді талап етеді.

Қазақстанның тәуелсіз киносы отандық және әлемдік киномектептің – «партизандық киноның» өндірістік тәжірибесі мен көркемдік дәстүрлерінің орасан зор көлемін бойына сінірген, әлі де елеулі зерттеу талдауын және толық ғылыми түсінігін алмаған, еліміз үшін түбегейлі жаңа кинематографиялық құбылыстың пайда болуы үшін негіз құра алды.

Зерттеу нысаны – Қазақстанның тәуелсіз кинематографы, оның өндірістік және көркемдік формалары.

Зерттеу пәні – 1988-2019 жылдар аралығында тәуелсіз киностудиялар түсірген фильмдер, тәуелсіз кинематография режиссерлерінің шығармашылығы, Қазақстанда тәуелсіз кинематографтың дамуына ықпал ететін немесе оған қарсы тұратын қазіргі заманғы отандық кинопроцестің фактілері мен құбылыстары.

Зерттеудің мақсаты – қазақ көркемфильміндегі тәуелсіз қозғалыстың ерекшелігі мен маңызын анықтау, қазақ киносындағы баламалы үрдістерді айқындау.

Мақсатқа жету үшін келесі **міндеттерді** шешу қажет:

- Американдық кинематографиядағы «Independent film» және «Indie-кино» қозғалысының мысалында тәуелсіз кинематография ұғымын ашу.

- Әлемдік кинематографиядағы «жаңа толқындардың» ұлттық сипаттамаларын анықтау және құрылымдау, сондай-ақ тәуелсіз киноның анықтаушы белгісі ретінде авторлық режиссерлік стильдің құрылуын талдау.

- Киноиндустрияның жұмыс істеуінің негізгі тетіктерін қалыптастырудың тәуелсіз студиялардың рөлін ашу және тәуелсіз студиялардың рөлін айқындау отырып, өткен ғасырдың 90-жылдарының басындағы қазақстандық киноөндірістің ерекшеліктерін зерттеу.

- Компаративистика әдісін қолдана отырып отандық тәуелсіз кино қозғалысындағы қазақ жаңа толқыны шығармашылығының феномен ретіндегі маңызын анықтау.

- Қазіргі қазақ киносындағы жаңа кино тілі мен кино бірегейлігін қалыптастырудың авторлық және коммерциялық көркемфильмдерінің рөлін талдау және жүйелеу.

- Партизандық киноның негізгі бағыттары мен тенденцияларын және олардың отандық киномәдениетке әсерін анықтау және біріктіру.

Тақырыпты зерттеу дәрежесі

Тәуелсіз кино пайда болғаннан бері кинотанушылар мен сыншылардың да, кино индустриясының да жан-жақты зерттеу объектісі болды. Тәуелсіз киноның даму бағыттарының жан-жақтылығы мен болжамсыздығы мамандарға зерттеу тақырыптарының бай таңдаудың ұсынады және оның ұлттық, мемлекеттік ерекшелігі бізге зерттеу әдістерінің кең ауқымын пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл диссертацияның теориялық негіздері кино теоретиктерінің зерттеулері, әлемдік кинематографияда тәуелсіз кино түсіру бойынша зерттеулер жүргізілген: О. Аронсон, Р. Барт, В. Виноградов, Ж. Делез, Ж. Деррида, М. Каган, О. Кривцун, Ж.-Ф. Лиотар, Ю. Лотман, К. Разлогов, М. Фуко, А. Хренов, В. Шестаков, М. Ямпольский еңбектері болды. Отандық кинотануда зерттеулер Б.Р.Нөгербек, Г.Абикеева, И.Смаилова сияқты авторлардың қазақ киносының тарихы жөніндегі жұмыстарына, сондай-ақ киносыншылар О.Борецкий, О. Малышева, К.Кадырбаев, Г. Байжанова, Д.Мостовой, А. Поршнева, Е.Лумпов және т. б. аналитикалық жұмыстарына негізделген.

Б.Р.Нөгербек, Г.Абикеева, Н.Мукушева, И.Смаилова, М.Ергебек, Г.Көбек, Б.Б.Нөгербек, А.Айдар, А. Хакимов және т.б. диссертациялық жұмыстар мен монографияларда тәуелсіздік дәүіріндегі қазақ көркемфильмі дамуының барлық кезеңдері нақты құрылымдалған және қазіргі даму кезеңіне дейінгі үш негізгі кезең: жаңа толқын, толқындардан кейінгі және Тәуелсіздік ұрпағы егжай-тегжайлі талданған. Қазақстанның тәуелсіз киносы М.Смағұлов, А.Левская, Р.Нұғманов және т.б. зерттеулерінде қарастырылған.

Зерттеудің әдіснамалық базасы

Жұмыстың әдіснамалық негізі J.Stokes, R.Vitalis, A.Gramsci, G.Rose, Б.Р.Нөгербек, Г.Абикеева және И.Смаилованың жұмыстарында келесі әдістерді қолдана отырып пайдаланылған жүйелі тәсіл болып табылады:

- түпнұсқа құжаттарға қол жеткізуді және оларды зерттеудің негізі ретінде пайдалануды қамтитын мұрағаттық талдау;
- әлеуметтік медиа платформаларын, цифрлық әдістерді пайдалану және зерттеу бейнелерінің заманауи таралуы мен аудиториясы бойынша визуалды әдістемелер;
- қазақ көркемфильміндегі кинематографистердің тәуелсіз қозғалысы өндірісінің дамуын талдау;
- әлемдік кинематографияда және қазақ киносында тәуелсіз қозғалысты қалыптастырудың негізгі кезеңдерін зерттейтін әлемдік және қазақ кинопроцессіне тарихи-кинотанымдық талдау жасау;
- қазақ жаңа толқынының, нөлдік авторлық кино мен партизандық кино қозғалысының бағытын қамтитын компаративистика әдісі;

- кино өндірісінің жаңа түрлерін іздеу және бюджеті төмен киноны ынталандыру мәселесін қарастыратын проблемалық тәсіл;
- шығармалардың авторлық көзқарасын ашу және режиссерлік стильді субъективті қабылдау ерекшеліктерін анықтау үшін қазіргі кинематографистермен сұхбат әдісі;
- «Партизан киносын» балама тенденция ретінде анықтау үшін тәуелсіз аз бюджеттік фильм жасау саласындағы тәжірибелік эксперимент.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы, оның өзектілігін ескере отырып, ең алдымен отандық өнертану ғылымында Қазақстанның тәуелсіз кинематографы авторларының тенденцияларын, құбылыстарын, фильмдерін, көркем шығармашылығының ерекшеліктерін, режиссерлік қолжазбасын жан-жақты талдауға бағытталған алғашқы кешенді әрекетте көрінеді. Жұмыстың ғылыми жаңалығы келесі зерттеу нәтижелерін тұжырымдау арқылы ашыла түспек:

1) Indie-киноның қалыптасу мысалында тәуелсіз кинематографтың пайда болуының бастаулары мен алғышарттары және оның қалыптасу ерекшеліктері егжей-тегжейлі зерделеніп, талданы.

2) Диссертант тарапынан авторлық режиссерлік стильді қалыптастыру кезінде кино тілінің даму ерекшеліктерін әлемдік кинематографиядағы «жаңа толқындар» мысалында тәуелсіз киноның айқындаушы белгісі ретінде анықталды.

3) Қазақстанның алғашқы тәуелсіз киностудияларының көп қырлы қызметі жан-жақты талданы, олардың өндірістік белсенділігі мен көркемдік нәтижелері, сондай-ақ алғашқы тәуелсіз студиялардың қызметі барысында қалыптасқан он және теріс үрдістер зерттелді.

4) Қазақстанның тәуелсіз кинематографының хронологиялық шеңбері мен оның Қазақстанның тәуелсіз кинематографының феномені ретінде «қазақ жаңа толқыны» мысалында кинематографты дамытудың әлемдік және ұлттық көркемдік контекстіне тартылуы арасындағы корреляция фактісі анықталды.

5) Қазақстанның заманауи тәуелсіз көркемфильмін талдау нәтижесінде, фильмдердің мысалында автор жаңа кино тілі мен кино бірегейлігінің қалыптасуын анықтады. Олардың негізгі қағидалары, ең сәтті көркемдік әдістері және негізгі өкілдері белгіленді.

6) эксперимент әдісі негізінде отандық кинотану тарихында тұңғыш рет феномен ретінде зерттеліп, «Партизандық кино» қозғалысы әлемдік және отандық киномәдениеттің симбиозының, оны өндіру нысандары мен көркемдік мәнерлілігінің үлгісі ретінде мұқият талданы.

Диссертациялық жұмыстың хронологиялық шеңбері тәуелсіз кинематографтың қалыптасуының негізгі елдерінде – XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап қазіргі заманға дейінгі кезеңді және 1988-2019 жылдар аралығындағы Қазақстанның тәуелсіз киносын қамтиды.

Корғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар:

1. Өткен ғасырдың 60-жылдарының басында ірі студиялардың негізгі кинотүрніларына қарсы американдық кинематографияда Indie-киноның қалыптасуы әлемдік кинематографияда заманауи тәуелсіз киноның бастауына

негіз болды, ол кезде интеллектуалды, авангардтық, жанрлық төмен бюджеттік кинотеатр өзінің ерекше кино тілін іздейтін өнер ретінде дами бастады.

2. 2. Француз жаңа толқыны бағытына тән компоненттер, сондай-ақ басқа үлттық толқындардың даму ерекшеліктерінің өзіндік айырмашылығы: «ренжіген» (Ұлыбритания), Шығыс Еуропа мен Латын Америкасының жаңа толқындары әлемдік ауқымда аз бюджетті тәуелсіз киноның қалыптасуын анықтайды. 1970 жылдардағы әлемдік тәуелсіз киноның әлеуметтік бағыттың дамуымен байланысты жаңа айырмашылығы бар. Мұнда «төртінші кино» манифесі үлкен рөл атқарды, оның мәні өнердің адамның өзекті мәселелеріне жақындаудың байланысты.

3. Қазақ көркемфильмінде «тәуелсіз кино» анықтамасы 1980 жылдардың аяғындағы қайта құру кезеңімен және одан кейінгі 1990 жылдардың басындағы саяси тәуелсіздікпен тікелей байланысты. Осы уақыттағы кино өндірісінің ерекшелігі кинематографияның мемлекеттік сектордан тәуелсіз кинокартиналар шығаратын жеке секторға ауысуымен байланысты. «Катарсис» киностудиясы тәуелсіз кино қозғалысының дамуында жетекші рөл атқарды.

4. Қазақ көркемфильмі киноматографиясының тарихында «тәуелсіз кино» қозғалысы «қазақ жаңа толқыны» феноменімен тікелей байланысты, ол өз кезегінде негізінен БМКИ жас режиссер-түлектерінің (Сергей Соловьевтің шеберханасы) фильмдерімен, дебютант-режиссерлердің кинотаспаларымен, сондай-ақ жеке киностудияларда түсірілген орта буын кинорежиссерлерінің картиналарымен ұсынылды.

5. Үлттық киноның баламалы ландшафтын қалыптастырған тәуелсіз жеке киностудиялардың коммерциялық және әлеуметтік кинематографиясына тән қазіргі қазақ көркемфильміндегі жаңа кино бірегейлігі болып табылады. Бұл тенденцияның негізгі элементі өзекті мәселелер мен түсінікті авторлық мәлімдеме болды, онда драмалық қақтығыстарды тануға, оқиғалардың қысынды, нақты ойластырылған драмалық дамуына және жоғары көркемдік техниканы немесе жалған авторлық киноның «әшекейлерін» қолданбай экрандың шындықты сенімді түрде құруға баса назар аударылды.

6. «Партизан киносы» қозғалысын жан-жақты зерттеу оның пайда болу себебі жас кинематографистерді мемлекеттік қолдау мен ірі тапсырыс жобаларын қаржыландыру арасындағы теңгерімсіздік екенін анықтады. Манифесттің теориялық әзірленуін және «Партизандық кино» қызметінде жетекші рөлді кинорежиссер және сценарист, бағыт көшбасшысы Әділхан Ержанов ойнады, «Партизандық кино» 2011 жылдан 2017 жылға дейін созылды, осы қозғалыстың активінде Қазақстанның қазіргі тәуелсіз киносының дамуына серпін берген 8 фильм бар.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы

Докторлық диссертация материалдары, ғылыми қорытындылар мен нәтижелер «Қазақ киносының тарихы», «Қазіргі заманғы кинопроцесс», «Киноөндіріс» және т. б. оқу пәндерін әзірлеу кезінде, сондай-ақ бюджетті төмен фильмдерді киноөндіруге арналған дәрістер курсын, оқу және оқу-әдістемелік құралдарды, сондай-ақ фильм түсірудегі отандық режиссерлер қолдануға

арналған практикалық нұсқаулықты дайындау кезінде негіз ретінде қолданылуы мүмкін.

Жұмысты сынақтан өткізу және нәтижелерді енгізу

Диссертациялық жұмыстың негізгі тұжырымдары мен нәтижелері халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда таныстырылды, мамандандырылған басылымдарда ғылыми мақалалар түрінде, сондай-ақ мерзімді республикалық және халықаралық басылымдарда сұхбат ретінде жарияланды.

Докторлық диссертация Теміrbек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының «Экрандық өнер режиссурасы» кафедрасының кеңейтілген отырысында талқыланып, қорғауға ұсынылды (26 қазан 2022 жыл, № 3/1 хаттама).

Докторлық диссертацияның құрылымы кіріспеден, үш тараудан, алты бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады.